

I Türkoloji Qurultay türk xalqlarının tarixində ən əlamətdar hadisələrdən birinə çevrildi. 1926-ci il fevralın 26-dan martın 6-dək Bakı şəhərindəki İsmailiyyə Sarayında (hazırda AMEA Rəyasət Heyətinin binası) keçirilən I Türkoloji Qurultayda bir sira mühüm və əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi. Qurultay türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, əlifbasi, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bağlı aktual problemlərin həllində mühüm rol oynadı, mədəni inkişafında yeni bir mərhələyə istiqamət verdi.

Qurultayın çağırılması məsələsi Azərbaycan SSR hökuməti tərəfindən Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı (SSRİ) rəhbərliyinə təqdim edilmişdi. Bir müddət sonra latin əlifbasına keçilməsi məsələsinin həlli zərurəti I Azərbaycan Yerli Diyarşünaslıq Qurultayında və SSRİ Elmlər Akademiyasında və Ümumittifaq Şərqsünaslıq Birliyində irəli sürüldü. SSRİ Xalq Komissarları Şurası tərəfindən Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının çağırılması barədə qərar isə 1925-ci ilin avqustunda qəbul olundu.

Qurultayın çağırılmasına hazırlıq üzrə təşkilat komissiyası yaradıldı. Təşkilat komissiyasının tərkibində Səməd ağa Ağamalioğlu (sədr), M. Pavloviç, Həbib Cəbiyev, Vasili Bartold, Aleksandr Samoyloviç, Cəlaləddin Qorxmazov, Q. Broydo, Tyuryakulov, Zifeld,

olan, həm də xarici qonaqların hamisiniñ gəlməsi többi idir ki, qurultay belə bir əhəmiyyət qazanacaqdır. Şübhəsiz, həm Azərbaycan türkləri, həm də digərləri bu qurultayı böyük maraqla qarşılayacaqlar. Çünkü bu qurultayın nəticəsində ən azı və artıq qəbul olunmuş ədəbiyyat əsasında türk-tatar dillerində kifayət qədər geniş yazılı material toplusunu formalasacaqdır ki, bu da türk-tatar xalqlarının kasad ədəbiyyatına bir kisə qızıldan da dəyərli hədiyyədir".

I Beynəlxalq Türkoloji Qurultayın 22 nəfərdən ibarət Rəyasət Heyəti formalasdırıldı.

Rəyasət Heyətinə bu şəxslər seçilmişdilər: Səməd ağa Ağamalioğlu, Ruhulla Axundov, Həbib Cəbiyev, tanınmış şərqsünas-tarixçi alim akademik Vasili Bartold, akademik Sergey Oldenburq, Avropa alimlərinin nümayəndəsi

paytaxtı Bakı şəhərini özünə iş yeri seçib. Şərqiñ giriş qapısı olan coğrafi mövqeyinə və son 5 il ərzində zəhmətkeşlərin əldə etdikləri nəhəng mədəni və iqtisadi nailiyyətlərə görə Azərbaycan əziz qonaqları, türkologianın elmi nümayəndələrini qəbul etmək kimi yüksək şərəfə layiqdir".

SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi nəzərdən Ümumittifaq Elm Assosiasiyasının sədrı Mixail Pavloviç də çıxışında Türkoloji Qurultayın türk-tatar xalqları tarixində çox böyük hadisə olduğunu vurğuladı.

Qurultayın ikinci günü - fevralın 27-də akademik V. Bartoldun "Müsəir vəziyyət və türk xalqları tarixinin araşdırılmasının ən yaxın vəzifələri", İ. Borozdinin "Tatar mədəniyyəti sahəsində ən yeni kəşflər", Ə. Qubaydullinin "Türk-tatar xalqlarında tarixi ədəbiyyatın inkişafı", S. Rudenkonun "Türk tayfalarının etnoqrafiq tədqiqinin müsəir vəziyyəti", Gyula Messaroşun "Anadolu və balkan türklərinin etnoqrafiyasının tədqiqinin müsəir vəziyyəti və ən yaxın vəzifələri" və digər məruzələr böyük maraqla qarşılandı.

Qurultayda ümumilikdə 17 iclas keçirildi, bütövlükdə türk xalqlarının dili,

madı dərc olundu. 1927-ci il mayın 11-de SSRİ MİK-in verdiyi sərəncama əsasən, Yeni Türk Əlifbasının Mərkəzi Komitəsi yaradıldı. Komitənin sədri Səməd ağa Ağamalioğlu seçildi.

Azərbaycanda 1923-cü ildən yeni türk əlifbası dövlət əlifbası kimi qəbul edilsə də, yalnız bu, I Türkoloji Qurultaydan sonra rəsmi şəkildə yekdillikle latin qrafikali əlifbaya keçid reallaşdı. Sovet hökuməti qurultayda qəbul edilən qərara əsaslanaraq, 1929-cu il yanvarın 1-dən ərəb əlifbasının istifadəsinə qadağa qoydu. Qurultayın qərarı ilə sovetlər birliyinə daxil olan digər türk respublikalarında da ərəb əlifbasının yerinə latin qrafikali yazı ilə əvəzləndi. Hətta Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (RSFSR) tərkibində olan bəzi türk respublikalarında bu keçid daha erkən baş verdi. 1927-ci il iyunun 3-de Tatarstan respublikasının partiya təşkilatı tərəfindən "Yeni əlifba"ya keçid rəsmi şəkildə elan olundu.

Azərbaycan SSR latin qrafikali əlifbaya keçidkən beş il sonra Türkiye Cumhuriyyəti də həmin əlifbaya keçdi.

Qurultayın qərarı nəticəsində 1929-1939-cu illərdə bütün türk respublikalarında latin qrafikali əlifbadan istifadə tətbiq edildi. Ancaq 1930-cu illərin axırlarında Sovet İttifaqı rəhbərliyi latin qrafikali əlifbanın dəyişdirilməsi istiqamətində fəaliyyətə başladı. SSRİ-nin hökmü altında olan respublikalarda ümumi kiril əlifbasından istifadə qərarı 1939-cu ildə qəbul edildi. Latin əlifbasından kiril qrafikasına keçidin "zəhmətkeşlərin ümumi istəyi" kimi həyata keçirildiyi rəsmi açıqlamada qeyd olundu.

I Türkoloji Qurultayın bir çox iştirakçı 1930-cu illərin sonlarında sovet hökumətinin repressiya siyasetinin qurbanı oldular. Onların eksəriyyəti pantürkçülük, millətçilik, eks-inqilabi fəaliyyətdə günahlandırıldılar. Ruhulla Axundov, Salman Mümtaz, Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Qəzənfər Musabəyov, Ayna Sultanova, Aleksandr Samoyloviç, Cəlaləddin Qorxmazov, Osman Akçökrəkli, Əhməd Baytursunov, İsidor Baraxov və digər şəxsiyyətlər həbs olunaraq ən ağır işgəncələrə məruz qaldılar. Güllələndilər.

Ancaq ədalət təcəlli etdi. XX əsrin sonlarında Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə qovuşduğundan sonra tariximizin parlaq səhifələrinə çevrilmiş I Türkoloji Qurultaya da dövlət səviyyəsində hüquqi qıymət verildi. Türk xalqlarının həyatında mühüm yer tutmuş bu hadisənin 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 2005-ci il noyabrın 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sərəncam imzaladı. Sərəncama uyğun olaraq 2006-ci ildə Bakıda I Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirildi.

On il sonra, 2016-ci il fevralın 18-də

Prezident İlham Əliyev I Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində keçirilməsini təmin etmək məqsədilə sərəncam imzaladı. Qurultayın 90 illik yubileyi də dövlət səviyyəsində qeyd olundu.

Artıq o mötəbər tarixi hadisədən bir əsr keçir. 2026-ci ilin fevralında I Türkoloji Qurultayın təşkilinin 100 ilə tamam olur. Qurultayın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Prezident İlham Əliyevin 22 oktyabr 2025-ci il tərixli sərəncamında bildirildiyi kimi: "I Türkoloji Qurultayın vaxtılı irəli sürdüyü bir çox ideyalar müasir şəraitde uğurla gerçəkləşdirilir. Türk dünyasının yenidən vahid ailə şəklində formalasması istiqamətində diqqətəlayiq nailiyətlər qazanılmışdır. Türk ölkələri arasında qardaşlıq ruhu ilə müttəfiqlik münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi və qarşılıqlı mədəni əməkdaşlıq əlaqələrinin dərinləşdirilməsinin doğru qətiyyətə atılan addımlar artıq davamlı xarakter daşımaqdadır. 2025-ci il oktyabrın 6-7-də Qəbələ şəhərində keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatı Dövlət Başçılarının 12-ci Zirvə Görüşünün Bəyannaməsində I Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi çağırışının öz əksini tapşırma bunun daha bir təzahürüdür".

I Türkoloji Qurultay təkəcə XX əsr türkoloji fikrinin zirvələrindən biri deyil. Eyni zamanda türk xalqlarının mədəni özündürkinin, elmi birliyinin və ortaqlıq geləcək ideallarının təməl daşlılarından biri kimi tarixə düşdü. Bu mötəbər qurultayda səsləndirilən ideyalar, qəbul olunan qərarlar və formalasın elmi platforma zamanın sınağından çıxaraq bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Son illər türk dünyasında baş verən ineqrasiya prosesləri, ortaqlıq dəyərlərə səyənən əməkdaşlıq və elmi-mədəni yaxınlaşma I Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi isə həmin tarixi hadisənin yalnız keçmişin deyil, həm də türk dünyasının geleceyinə işq tutan əvəziz mənəvi miras olduğunu göstərir.

Zəhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"

Türk xalqlarının tarixinin parlaq səhifəsi

Füred, Bəkir Çobanzadə, Aşmarin, Odabaş, Novşirvano, Əhməd Baytursunov, Yusifzadə yer aldılar.

Zəruri məsələlərdən birini - Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya hazırlıq məqsədilə həyata keçirilən bütün işləri işqılardırmaq məsələsini təşkilat komissiyası üçün "Xəbərlər" nəşri ilə həll etdi.

Qurultayın ilk günü...

I Türkoloji Qurultay məşhur türkoloqlar İsmayıllı bəy Qaspiralı və V. V. Radlovun şərəfinə keçirilirdi.

1926-ci il fevralın 26-sı I Türkoloji Qurultayın ilk günü, ilk təntənəsi oldu.

131 nəfər nümayəndənin iştirak etdiyi qurultayın sədri Səməd ağa Ağamalioğlu I Türkoloji Qurultayın ilk iclasını açıq elan etdi: "Türkoloji qurultayın əhəmiyyətini bir neçə sözə ifadə etmək kifayət qədər çotindir. Lakin şübhəsiz bu qurultay qurtuluş səciyyəli inqilabımızın üzə çıxardığı bir çox praktiki məsələni elmi cəhətdən işqılardırmağa imkan verək ölkənin mədəni həyatında dərin iz buraxacaq. Maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafı ilə yazının tekamülü arasında əlaqə, dilin səs quruluşu ilə hərf tərkibinin əlaqəsinin elmi işqılardırılması kimi məsələlərin müzakirəsi, əlifba sisteminin seçilməsi və əlifbanın özünün qurulması üçün gözəl zəmin yaradacaqdır. Təbiidir ki, bundan əlavə, türkoloji qurultayda aparılacaq elmi-fikir mübadiləsi bütövlükdə elmin inkişafı baxımından ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, müzakirə olunacaq bütün məsələlərə yanaşma sərf elmi xarakter daşıyacaq və bu müzakirələrin praktiki əhəmiyyəti elmi müləhizlərin praktika ilə necə uzaşmasından asılıdır. Halbuki belə uzlaşmanın özü sərf mexaniki xarakter daşıya bilməz və qurultayın nəticələrinə, ictimaiyyətin subyektiv münasibətinə bağlıdır".

Sədr diqqətə qədər çatdırıcı ki, türkoloji qurultay böyük Sovet İttifaqında yaşayış türk-tatar xalqlarının mədəni yüksəlişinə təkan verəcək: "Bundan əlavə, bu qurultay türkoloji ədəbiyyatın inkişafı və bütövlükdə türkologianın inkişafına zəmin yaradır. Mən bu qurultaya ümumdünya əhəmiyyətindən danışmağa ehtiyat edirəm. Lakin qurultaya dəvət olunmuş həm Sovet İttifaqından

professor F. F. Mençel, RSFSR Xalq Məarif Nazirliyindən Naqovitsin, professor Bəkir Çobanzadə, professor Aleksandr Samoyloviç, Qazaxistandan Əhməd Baytursunov, Yakutiyadan İsidor Baraxov, Şərqsünaslıq Assosiasiyasından Borozdin və Pavloviç, Tataristandan Qəlimcan İbrahimov, Başqırdıstanın İdelquzin, Türkiyədən Mehmed Fuad Köprülü, Dağıstanından Cəlaləddin Qorxmazov, Özbəkistandan Şakircan Rahim, Qara-Qırğızistandan Tunstanov, Türkmenistandan Berdiyev, Kırımdan Osman Nuri Akçökrəkli, Şimali Qafqazdan Əliyev Umar. Azərbaycan nümayəndə heyəti və digər respublikalar adından Əli bəy Hüseynzadə, Banq. Mustafa Quliyev, akademik Nikolay Marr, Anatoli Lunaçarski və Tomsen Qurultayın Rəyasət Heyətinin fəxri üzvü oldular.

Zəruri məsələlərdən birini - Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya hazırlıq məqsədilə həyata keçirilən bütün işləri işqılardırmaq məsələsini təşkilat komissiyasının mərəzəsi dərinləndirdi. Mərəzələr ciddi müzakirəyə çevrildi.

1926-ci il martın 6-də keçirilən qurultayın 17-ci iclasının sonunda mandat komissiyasının mərəzəsi dərinləndirdi, qurultay ərzində müzakirəyə çıxarılmış məsələlərlə bağlı qətnamələr qəbul olundu.

I Türkoloji Qurultayda türk dillərinin əlifba məsələsi; imla-orfoqrafiya

problemli; termin məsələsi; tədris-metodika məsələsi; qohum və qonşu dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və interferensiya problemləri; türk dillərinin ədəbi dil problemləri, o cümlədən ortaqlı ədəbi dil məsələsi; ulu dil nəzəriyyəsi və türk dillərinin tarixi problemləri kimi yeddi böyük məsələ müzakirə edilərək müvafiq qərarlar qəbul edildi. Qəbul olunan qərarlar sırasında ortaqlı əlifba, ortaqlı ədəbi dil, ortaqlı terminologiya kimi məsələlər xüsusilə mühüm yer tuturdu.

I Türkoloji Qurultayda türk dillərinin əlifba məsələsi; imla-orfoqrafiya problemli; termin məsələsi; tədris-metodika məsələsi; qohum və qonşu dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və qətnamədə qeyd olunmuşdu: "Qurultay ərəb əlifbasının islah edilməsi və yeni türk əlifbasının (latin qrafikali əlifbanın) ərəb əlifbasından texniki cəhətdən müükəmməl olmasını təsdiq edir, o cümlədən yeni əlifbanın ərəb əlifbası ilə müqayisədə mütərəqqi mahiyyətini və mədəni-tarixi nüfuzunu qəbul edir. Qurultay hesab edir ki, yeni əlifbanın həyata keçirilməsi hər bir türk-tatar respublikasının, vilayətinin və xalqının işidir".

Qurultay nümayəndələri özəl şairi Əlişir Nəvaiyin 500 illik yubileyində də iştirak etdilər. Qurultayın qərarına görə, II Türkoloji Qurultayın 1927-ci ilde Səmərqənd şəhərində keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Ancaq bu qərar reallaşmadı. Araşdırıcılar səbəbini dövlətin siyasetinin dəyişməsi ilə əlaqələndirirlər.

I Türkoloji Qurultaydan sonra...

I Türkoloji Qurultay başa çatdıqdan sonra nəticələri, qəbul olunmuş qətnamələr diqqət mərkəzində oldu. Burada qaldırılan problemlərin həlli istiqamətində atılan əməli addımlar göz önündəydi. I Türkoloji Qurultayın tələblərindən irəli gələn məsələlərlə bağlı dövri mətbuatda Azərbaycan alimlərinin və türkoloqların məqalələri mütə